

Bioetika u Hrvatskoj: kratko izvješće*

Marijan Valković

Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Sažetak

Unatoč ratnim razaranjima, u Hrvatskoj postoji interes za pitanja bioetike i ekologije. Pravni temelji su dani u Ustavu RH i u zakonima o zaštiti života i zdravlja, o očuvanju kulturnog i prirodnog blaga, o zaštiti majčinstva, obitelji i djece. Državna uprava za zaštitu okoliša i »Pokret prijatelja prirode – Lijepa naša« promiču zdrav čovjekov odnos prema životu i prirodi. Na znanstvenoj razini etički pristup pitanjima života obraduju HAZU, Hrvatsko liječničko društvo, Hrvatsko katoličko liječničko društvo, neki fakulteti (posebice bogoslovni i medicinski, koji su uvrstili studij bioetike u svoj redoviti program na dodiplomskoj razini) i neke druge visoke znanstvene ustanove. Na poslijediplomskoj razini elementi opće bioetike uključeni su u specijalizaciju ekološkog smjera koju pruža Odsjek za sociologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, koji ujedno izdaje tromjesečnik »Socijalna ekologija«. O pitanjima bioetike najviše se, razumljivo, raspravlja u liječničkim krugovima. Studije su redovito prigodne naravi i na osobnu inicijativu. Zasad nema prijavljenih znanstvenih projekata na području bioetike. Bilo bi potrebno osnovati interdisciplinarni centar za bioetiku i općenito za etiku u znanostima.

Ključne riječi: bioetika, etika, Hrvatska, medicina, okoliš, znanost

Hrvatska je vrlo mlada država.¹ Agresija na nju jako je usporila proces konsolidacije nove države do te mjere da su mnogi u nekim trenutcima, pogotovo u ranom razdoblju, postavljali pitanje o njenoj sposobnosti opstanka.

Danas nema više ratne opasnosti, a proces teritorijalne integracije je skoro završen (u Istočnoj Slavoniji). Izgleda kao čudo činjenica da čak i za vrijeme najtužnijih godina od 1991. do 1995. u Hrvatskoj nije prestala briga za bioetiku. Po nekim praktičnim aspektima, ta briga bila je čak naglašenija, npr. u borbi za opstanak izbjeglica i prognanih osoba i obitelji, u brizi za ranjene, gladne i, općenito, ljude u nevolji. Na jednoj strani bili su rat i razaranje, a na drugoj prekrasni primjeri solidarnosti.

Drugi aspekt je probuđen osjećaj ljubavi za životom. Upravo među ruševinama i stradanjima ljudi su postali svjesni opasnosti za ljudski život, kojima je uzrok čovjek sam, te povezanosti čovjeka i prirodnog okoliša, kulture i prirode (na pozadini strahota »genocida« i »kulturocida«). Sjetimo se Nacionalnog parka Plitvička Jezera zaštićenog od strane OUN te, još više, uništenja grada Vukovara u jesen 1991. godine, kao i sustavnog bombardiranja grada Dubrovnika, povijesnog i turističkog dragulja na jadranskoj obali.

* Izvješće podneseno u radu »Ljetne akademije 1997«/radionice održane od 13. do 20. lipnja 1997. u Međunarodnom centru Ethics in the Sciences pri Sveučilištu u Tübingemu, Njemačka.

1 Neki podaci: nezavisnost službeno proglašena 30. svibnja 1990., Ustav odobren 22. prosinca 1990. od strane Hrvatskog sabora i stupio na snagu 25. lipnja 1991.; Hrvatska priznata od strane Europske unije 15. siječnja 1992., članica OUN od 22. svibnja 1992., te u Vijeću Europe od 6. prosinca 1996. godine.

Pravni aspekti. S obzirom na bioetiku u hrvatskom Ustavu postoji osnova za »pravo na život« (17,3; 21,1), na »zdravi život« (69,1–2), na »očuvanje prirodnoga i kulturnoga blaga« (2,4), »zaštitu prirode, čovjekove okoline i ljudskoga zdravlja« (50,2); obznanjeno je da »zemlja, šuma, fauna i flora, ostali dijelovi prirode, nekretnine te stvari od posebnog kulturnog, povijesnog, ekonomskog i ekološkog značaja... uživaju posebnu zaštitu« (52,1).

Tu treba dodati članke o zaštiti materinstva, obitelji i djece.

Hrvatska je trebala novi pravni sustav da bi zamijenila zakone komunističkog perioda. Objavljeni su mnogi novi zakoni, a neki se još prave. S obzirom na bioetiku najvažniji su oni s područja medicinske etike:

- Zakon o zaštiti zdravlja.² Zakon daje veliki značaj dvama »referencionim centrima« u konkretizaciji samoga zakona: Nacionalnom zdravstvenom savjetu i Ministarstvu zdravstva. Sve zdravstvene organizacije koje sponzorira država trebaju po zakonu imati »odbor za etiku«.
- Zakon o socijalnoj sigurnosti obzirom na zaštitu zdravlja
- Zakon o pravu na planiranje obitelji
- Zakon o transplantaciji organa (i novi prijedlog zakona)
- Ima četiri nova prijedloga zakona koji bi se, u skoroj budućnosti, trebali raspraviti u Saboru: o pobačaju, asistiranom prokreaciji, sterilizaciji i planiranju obitelji, koji bi trebali zamijeniti sadašnje koji datiraju iz 1978. Osobito prijedlog zakona o pobačaju već uzrokuje mnoge polemike. U prijedlogu zakona postoji tendencija ograničavanja sadašnjeg vrlo liberalnog zakona, pogotovo uvođenjem obaveze da žena prije pobačaja mora proći savjetovanje, bez jasnog stava bilo o »slobodnom izboru« bilo o opciji »za život«, ali u konačnici za »slobodan izbor«. Postoje također i neke etičke norme u prijedlogu zakona o asistiranom **prokreaciji**,³ ali nedostatno da bi se dobro zaštitile rane faze ljudskoga života.
- Postoji »Zakon o zaštiti prirode«⁴ sa mnogim detaljnim zakonima o okolišu i javnom zdravlju, o prirodnom i kulturnom naslijeđu, te o različitim aspektima utjecaja ekonomije na život uopće, pogotovo na ljudski život.⁵ Hrvatska ima također »Državnu upravu za zaštitu okoliša« koja, osim što čuva nacionalnu baštinu i pomaže da se primijene relevantne međunarodne konvencije o okolišu, također i organizira studijske grupe te objavljuje, između ostaloga, prilično raširen časopis **Okoliš**. Ova uprava također promiče širi pokret za očuvanje prirode i okoliša pod nazivom **Pokret prijatelja prirode-Lijepa naša** s mnogim podružnicama. Na promicanju mira među ljudima i s prirodom radi i **Franjevački institut za kulturu mira** što su ga hrvatske franjevačke zajednice u Hrvatskoj i Bosni i

2 **Narodne novine**, br. 75/1993., s promjenama i dopunama br. 11/1994 i br. 55/16. srpanja, 1996.

3 Isključeni su: posudba majčinstva, oplodnja koja nije u cilju prokreacije, postupci sa spolnim stanicama, oplodnja nakon smrti, više od tri pokušaja s jednim donatorom i više od tri oplodene jajne stanice u jednom pokušaju asistirane prokreacije. Višak oplodjenih jajnih stanica može se sačuvati do tri godine i to samo u svrhu trudnoće. Politički će biti odlučeno hoće li biti dopuštena ili ne asistirana prokreacija izvan braka.

4 I. Bralić, (1996). Zakon o zaštiti prirode. Konceptija i praksa (komentar Zakonu), u: **Socijalna ekologija**, svezak 5, br.4, 553–556.

5 O »pravima okoliša« i odgovarajućem predmetu u nastavnom planu i programu Pravnog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu usp.: Olivera Lončarić-Horvat (ur.), **Osnove prava okoliša**, Zagreb 1997.

Hercegovini osnovale u Splitu kako bi u duhu sv. Franje (crkvenog zaštitnika okoliša) širio ideju općeg pomirenja. Izdao je više publikacija i organizirao nekoliko simpozija.

Razina znanosti

- **Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti.** Među njenim odjelima, institutima i sekcijama postoji **Centar za bioetiku**, ali do sada taj Centar nije učinio mnogo. Više je učinio **Institut za povijest i filozofiju znanosti** iste Akademije i objavljivao u godišnjacima i mnogim drugim publikacijama Akademije, a osobito u časopisu *Encyclopaedia Moderna*. Predsjednik Akademije Ivan Supek, teorijski fizičar i učenik W. Heisenberga, vrlo je zainteresiran za etičke probleme znanosti i u publikacijama Akademije daje puno prostora ovim problemima (osobito onima koji se tiču mira, razoružanja, nuklearne energije i okoliša), a između ostalog također i bioetici.
- Glede problema bioetike, prirodno, puno je diskusija u medicinskim krugovima, mnogo više nego prethodnih godina, kada su se pod komunističkim režimom etički aspekti života prilično zanemarivali i previše tumačili s ideološkeog i političkog gledišta. Postoji **Hrvatsko liječničko društvo** sa svojim **Liječničkim vjesnikom**, koji se objavljuje već mnogo godina. Društvo ima, kao što se može pretpostaviti, svoj »Kodeks medicinske etike«, a posljednja verzija je iz 1996. godine. Tri medicinska fakulteta u Hrvatskoj, kao i sve druge zdravstvene ustanove, imaju također svoje zakonom određene »etičke komitete«. U znanstvenim časopisima, koje objavljuju razni odsjeci četiriju sveučilišta, samostalni fakulteti te ostali oblici viših znanstvenih ustanova, također ima tema od etičkog interesa. Problemi medicinske etike (ginekologija i perinatologija, genetika, socijalna medicina...) također se obrađuju, ali ne toliko koliko bi bilo potrebno i korisno.
- I neki drugi fakulteti, osim filozofskih i teoloških posljednjih godina uveli su etiku u svoje nastavne programe, posebno medicinski fakulteti i fakulteti za specijalno obrazovanje (»defektologija«) (Sveučilište u Zagrebu i Rijeci: medicinski fakulteti: 30 sati po semestru, 1 ili 2 semestra, sa novim udžbenikom bioetike za studente medicine).
- U predavanjima i udžbenicima na nekoliko fakulteta (biologija, genetika, farmacija...), barem je dio posvećen relevantnim etičkim aspektima, uglavnom u svezi s profesionalnom deontologijom.
- Postoji **Hrvatsko katoličko liječničko društvo** koje je član Svjetskog saveza katoličkih liječničkih društava. Ono organizira simpozije i objavljuje četvrtgodišnjak **Glasnik** koji se, zajedno sa stručnim radovima o nekim medicinskim temama, prilično bavi problemima medicinske etike, u skladu sa službenom **katoličkom etikom**.
- U Zagrebu također postoji i Centar za bioetiku u suradnji sa Filozofsko–teološkim institutom S.J., koji, s vremena na vrijeme, organizira simpozije i do sada je objavio nekoliko djela u nizu pod nazivom **Bioetika** (o eutanaziji, ovisnosti, okolišu, strahu...). Vodeći katolički etičar u ovom području je isusovac o. Valentin Požaić, koji predaje bioetiku i u Zagrebu i na Gregorijanskom sveučilištu u Rimu.
- **Bogoslovni fakultet Sveučilišta u Zagrebu**, i njegovi područni studiji u Rijeci, Đakovu, Splitu i Makarskoj, imaju u svome nastavnom planu posebne programe bioetke na dodiplomskoj razini. Na poslijediplomskoj razini postoje samo s vre-

mena na vrijeme specijalni kolegiji kao što su eutanazija, okoliš, pobačaj i slično, unutar posebne moralne ili pastoralne teologije.

- Odsjek za sociologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu ima jednu od tri sekcije na poslijediplomskoj razini pod nazivom **Socijalna ekologija** (sa stupnjem magisterija iz socijalne ekologije) sa temama iz bioetike. Objavljuje vrlo dobar četvrtgodišnjak pod nazivom **Socijalna ekologija** (od 1991. godine) sa temama koje uključuju aspekte bioetike. 1996. godine organiziran je zajednički hrvatsko–njemački simpozij o »Ambijentalnim izazovima modernom društvu«. ⁶ U Hrvatskoj ima više od 150 nevladinih skupina za očuvanje okoliša. Prema nedavnom predavanju o ekologiji koje je održao član Hrvatskog katoličkog liječničkog društva, ekološka situacija u Hrvatskoj razmjerno je vrlo dobra. ⁷ O nekim se bioetičkim pitanjima u ovim organizacijama i njihovim publikacijama govori na više općenit način.
- Ima mnogo ustanova i strukovnih organizacija (biolozi, ginekolozi...) koje se u svojim specijaliziranim publikacijama, s vremena na vrijeme, bave etičkim problemima u svojim područjima, ali bez trajnog i sustavnog studijskog projekta. To se uglavnom radi povremeno i na individualnu inicijativu. ⁸
- Šteta je što se među prioritetima sadržanima u **Nacionalnom programu za znanstvena istraživanja** (1996.–1998.), koji je odobrio Sabor, ne spominje bioetika na relevantnim dijelovima koji se odnose na »biotehničke« i »biomedicinske« znanosti, ⁹ iako bi to mnogi specifični programi istraživanja zahtijevali ili preporučivali (npr. istraživanja mozga, genetski inženjering i slično), još više zbog toga što u Hrvatskoj ne postoji dobar zakon zaštite embrija poput njemačkog *Embryonenschutzgesetz*, te u mnogim područjima postoji velika mogućnost neetičkih postupaka.

Razmatrani problemi

Bioetički problemi o kojima se najviše govori povezani su s pobačajem, IVF, sterilizacijom i planiranjem obitelji. Problemi istraživanja mozga i genetskog istraživanja dobivaju sve više na važnosti. Također se prilično raspravlja o presađivanju organa s embrija, što neki liječnički krugovi odobravaju. Među znanstvenim programima koje posljednjih godina financijski sponzorira Ministarstvo znanosti i tehnologije osjeća se nedostatak izričitih i izravnih bioetičkih tema: o bioetičkim pitanjima kao takvima uglavnom se raspravlja neizravno ili usput te oslanjajući se na profesionalne etičke kodekse ili na neke poznate autore ili forume.

Prije dvadesetak godina Hrvatska i Slovenija složile su se o zajedničkom nuklearnom energetsom planu. Do sada one zajedno imaju nuklearnu elektranu na slovenskom tlu, ali bez naznake za buduću suradnju, djelomično zbog nekih manjih političkih svađa i nesređenih bilateralnih problema. Čak i sada postoje neslaganja o

6 Referati sa Simpozija (Zagreb, 25.–26. travnja 1996.) objavljeni su u časopisu *Socijalna ekologija*, svezak 5 (1996). br. 3 i 4.

7 Dr. Luka Štilinović (bivši predsjednik »Akademije medicinskih znanosti«), u *Glasi Koncila*, 13.7.1997., str. 12

8 I na hrvatskom i na engleskom jeziku puno je pisao o etičkim problemima početka ljudskog života, trudnoći i perinatologiji ginekolog Asim Kurjak (Zagreb), jedan od međunarodno priznatih stručnjaka u upotrebi ultrazvuka i lasera u ginekologiji.

9 Most (službeni bilten koji izdaje Ministarstvo znanosti i tehnologije), IV (1996), br. 19, str. 5–8.

upravljanju tom elektranom. Kao i u ostalim zemljama, tako i u Hrvatskoj postoji borba za i protiv korištenja nuklearne energije.

Posljednjih godina mnogo se pisalo o razaranjima u biosferi i kulturnom naslijeđu koja je uzrokovao nedavni rat u Hrvatskoj. Velika se važnost pridaje problemu opadanja stanovništva te kako popraviti demografsku situaciju. Jako je važan i utjecaj ekonomskih i socijalnih činioca na rast i zdravlje stanovništva, pogotovo u svezi s promjenama u sustavu zdravstvenog i mirovinskog osiguranja kao i općenito u skrbi za starije osobe.

U izričitim i otvoreno proklamiranim pristupima bioetici, do sada prevladava opći smjer tradicionalnih kršćanskih vrijednosti, ali pojavljuje se sve više različitih odgovora na probleme bioetike, ponekad pod nazivom »nove medicinske etike«. ¹⁰ Ono što mi uglavnom trebamo eksplicitniji je pristup problemima bioetike, u nekim centrima sa interdisciplinarnim vezama i doprinosima, po mogućnosti utemeljenima na najboljoj tradiciji kršćanskog humanizma.

¹⁰ Krajem 1996. godine u Hrvatskoj je objavljen zbornik radova o bioetici pod nazivom »Nova medicinska etika«, izraz koji je, prema predgovoru, prvi put navodno upotrijebio 1993. godine A. Jonsen, etičar na Medicinskom fakultetu sveučilišta Washington u Seattleu. Prvi rad u ovom zborniku napisao je P. Singer, zatim slijede radovi T. Beauschampa, R. Chadwicka, W. Th. Reicha, R. M. Veatcha, H. M. Sassa i ostalih zajedno s hrvatskim autorima: I. Čehok, I. Šegota, A. Frković, S. Orešković i N. Gosić. Društvena istraživanja, svezak 5 (1996), br. 3–4 (23–24).

BIOETHICS IN CROATIA: A BRIEF REPORT

Marijan Valković

Catholic Theological Faculty, Zagreb

Summary

Despite the destruction of war, there is an interest in Croatia for questions regarding bioethics and ecology. The legal bases are to be found in the Constitution and the laws on the protection of life and health, on the protection of cultural and natural wealth, and on the protection of motherhood, family and children. The State Directorate of Environmental Protection and the "Movement of Friends of Nature - Lijepa Naša" promote a healthy human relation towards life and nature.

At the scientific level, the ethical approach to the questions of life is developed by the HAZU, The Croatian Medical Association, The Croatian Catholic Medical Association, some faculties (especially the Theological and the Medical, which have included the study of bioethics in their regular undergraduate programme), and some other institutions of higher learning. Some elements of bioethics have been included at the post-graduate level in the ecological specialization offered by the Department of Sociology of the Faculty of Philosophy of the University of Zagreb. The Department is also the publisher of the quarterly "Social Ecology". The question of bioethics is, naturally, debated the most in medical circles. The studies are repeatedly of an occasional nature and are undertaken with individual motivation. There are no registered scientific projects in the field of bioethics at this time. A need exists for the establishment of an interdisciplinary center for bioethics and ethics in the sciences in general.

Key words: bioethics, Croatia, environment, ethics, medicine, science

DIE BIOETHIK IN KROATIEN: EIN KURZER BERICHT

Marijan Valković

Katholische Theologische Fakultät, Zagreb

Zusammenfassung

Trotz schweren Kriegsfolgen kann man in Kroatien ein veges Interesse für Fragen der Bioethik und Ökologie spüren. Eine entsprechende Rechtsgrundlage wurde durch Bestimmungen der Verfassung der Republik Kroatien sowie der Gesetze über den Schutz des Lebens und der Gesundheit, über die Erhaltung des Kultur und Naturerbes und über den Schutz der Mutterschaft, der Familie und der Kinder geschaffen. Das staatliche Amt für Umweltschutz und die "Bewegung der Natur freunde - Lijepa naša" fördern ebenfalls die Sorge um das Leben und die Natur. Auf der wissenschaftlichen Ebene werden Fragen der Lebenserhaltung in der Kroatischen Akademie der Wissenschaften und Künste im Kroatischen Ärzteverein, im Kroatischen Katholischen Ärzteverein, an einigen Fakultäten (insbesondere an der Theologischen und Medizinischen Fakultät) und an anderen Universitätsinstituten. Fragen und Probleme der Bioethik werden auch im Rahmen des Magister und Doktorstudiums in der Abteilung für Soziologie der Philosophischen Fakultät der Universität Zagreb behandelt, die auch eine Dreimonatszeitschrift "Socijalna Ekologija" herausgibt. Die meisten Diskussionen über Fragen der Bioethik werden jedoch in Ärztekreisen geführt. Zur Zeit gibt es keine Forschungsprojekte auf dem Gebiet der Bioethik. Die Gründung eines interdisziplinären Zentrums für Bioethik bzw. für ethische Probleme in den Wissenschaften steht noch bevor.

Grundausrücke: Bioethik, Ethik, Kroatien, Medizin, Umwelt, Wissenschaft